

طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت اسلامی در دوره متوسطه

غلامحسین میکائیلو^۱

دانشگاه تبریز

gh.m1353@yahoo.com

چکیده

هدف از این تحقیق تدوین الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت اسلامی در دوره متوسطه به منظور آموزش همه جانبه تربیت اسلامی در دروس مختلف و توسط معلمان مربوطه بوده تا یادگیری مفاهیم و مهارت های مربوط به تربیت اسلامی، از روی استدلال و باور عمیق قلبی صورت پذیرد و در آینده زندگی فراگیران نقش موثری ایفا نماید. روش پژوهش توصیفی- تحلیلی و در نهایت بعد از تحلیل داده ها به منظور استخراج الگوی مطلوب به صورت پژوهش نظریه ای بوده است. یافته های پژوهش حاکی از این است که الگوی مطلوب تربیت اسلامی، ارائه آن به صورت تلفیق چند رشته ای است. یعنی ارائه معارف اسلامی در کلیه دروس به صورت مستدل، مرتبط با موضوعات دروس و مطابق با اهداف غایی تربیت اسلامی است. همچنین به جهت اهمیت موضوع، در ارزشیابی دروس، بخش تربیت اسلامی سهم حدود ۱۵ درصدی خواهد داشت. بطوریکه از ۲۰ نمره ارزشیابی مربوط به هر درس، ۳ نمره جهت ارزشیابی از محتوای مرتبط با آن درس در زمینه تربیت اسلامی خواهد بود.

کلمات کلیدی: برنامه درسی، تربیت اسلامی، دوره متوسطه

مقدمه

تربیت دینی به هر گونه فعالیت هدفمندی گفته می شود که در نظام آموزش و پرورش به منظور ایجاد و تقویت شناخت، باور به معارف دینی، گرایش به ارزش ها و هنجارها و التزام عملی به احکام و دستورات دینی طراحی شده است. (صادق زاده قمصری، ۱۳۸۰: ۲۱۱). البته در این پژوهش منظور از تربیت دینی، تربیت اسلامی است. در سخن از تربیت اسلامی فراگیران باید توجه داشت که جوان امروز زندگی در عصری را تجربه می کند که در آن شیوه زندگی سکولار و بی دین به شدت تبلیغ شده است و همگان به پذیرش این شیوه زندگی تشویق و ترغیب می شوند. باید پذیرفت که دعوت به دین و دینداری در این شرایط و با حاکمیت چنین فضایی کاری بسیار دشوار و در واقع فراخواندن مخاطبان به شنا در جهت خلاف جریان پرشتاب است (مهر محمدی و صمدی، ۱۳۸۲: ۱۵). یعنی با آگاهی از شرایط کنونی باید به هدایت نسل جوان پرداخت. طبق نتایج پژوهش کریمی (۱۳۷۹). برنامه های تربیتی از ویژگی "هادی" بودن ساقط و به حرکتی "عایق" و بی اثر تبدیل می شوند به رغم تلاش های زیادی که در زمینه تربیت نسل جدید انجام شده است، نتیجه دلخواه نیست و میان آنچه قصد کرده ایم و آنچه نسل جدید کسب کرده است، فاصله بسیار وجود دارد و داده و ستاده همخوانی و هماهنگی ندارند. پژوهش ها نیز موید این مطلب هستند. پژوهش اکرمی (۱۳۸۲) نشان داد که

۱. دانشجوی دکتری برنامه ریزی درسی و مدرس دانشگاه فرهنگیان

از نظر معلمان، کتاب های دینی نیاز اجتماعی شاگردان را تأمین نمی کنند. همچنین طبق نتایج پژوهش منطقی (۱۳۸۸) در تحلیل محتوای کتاب های دینی سوم راهنمایی و دبیرستان از منظر پاسخ به نیازهای عاطفی روانی و اجتماعی دانش آموزان، مشخص گردید که کتب مذکور به مؤلفه های مذکور توجه کمی داشته اند. به طور کلی تمام کتب دین و زندگی دوره متوسطه از نظر پرداختن به نیازهای اجتماعی و عاطفی در سطح پایینی بوده اند. بنابراین نیاز به تجدید نظر با توجه به پاسخ گویی به نیازهای عاطفی و اجتماعی کاملاً احساس می شود (نوروزی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۳۶). اگر برنامه درسی طبق نتایج پژوهش های فوق نسبت به مسائل اجتماعی، عاطفی و آموزشی فراگیران غیر پاسخگو باشد در عین ((بودن)) نیست، یعنی به تعبیر رایج در حوزه تعلیم و تربیت پوچ یا تهی است. ظاهراً وجود دارد اما چون دارای ماهیتی ایستا و غیر پاسخگو است اسیر سنت ها و عادات نسجیده در تصمیم گیری درباره برنامه شده است. گویی نیست و این نیستی البته از نوع مستتر و پنهان است و در سایه ارزیابی برنامه درسی بر ملا می شود. (مهرمحمدی، ۱۳۸۱: ۶۳۳-۴۶۴) اگر شیوه های تربیت دینی، سنتی و ایستا باشد قادر به پاسخگویی سوالات و شبهات فراگیران نخواهد بود. وجود ناهماهنگی بین تربیت دینی و ویژگی های روحی و روانی نسل جدید می تواند چالش هایی را در این مسیر ایجاد کند. برای برطرف کردن این موانع و کیفیت بخشی به تربیت دینی باید با شناخت زمان و نیازهای آن به سوی روش های نوین گام برداشت. از منظر علم جامعه شناسی به دلیل وجود تغییرات مستمر در جامعه، نوآوری در تربیت دینی ضروری و لازم است. پست مدرن ها، لیبرالیسم ها و سکولارها از راه های گوناگون سعی در نفی فرهنگ دینی و حذف آن از جامعه و آموزش و پرورش دارند. لذا وجود نوآوری و تازگی برای معرفی سیمای دین و دینداری به دانش آموزان باعث می شود که تربیت دینی جذابیت خویش را بیشتر از قبل برای مخاطبان حفظ کند. (تقوی نسب و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۵-۲۵). آموزه های علمی، دینی و فکری بیش از آنکه به روش های پاسخ مدار و از پیش تعیین شده وابسته باشند باید مبتنی بر روش هایی همچون حل مساله و یادگیری اکتشافی باشند تا فراگیران بر اساس اندیشه و تامل ظرفیت عقلانی خود را عمق بخشند. (قاسم پور دهقانی و بختیار نصرآبادی، ۱۳۸۸: ۱۳۹). یکی از شیوه های مفید برای انجام این کار ارائه محتوای دینی به شیوه تلفیقی چند رشته ای است. پویایی هر نظام تربیتی، در این است که اصول، روش ها و کارکردهای خود را از حالت ایستا خارج کند و بتواند خواسته هایش را با دگرگونی شرایط محیطی شاداب و زنده نگه دارد. اگر یک نظام تربیتی بدون توجه به دگرگونی شرایط محیطی نخواهد از اصول و شیوه های معینی، به صورت ثابت برای همه زمان ها و مکان ها استفاده کند، محکوم به مرگ خواهد بود (باقری، ۱۳۷۹: ۵۴). در این میان یکی از مولفه های اساسی تربیت دینی عقلانیت است که لازمه هر دو مفهوم تربیت و تدین است. تربیت دینی در این عصر باید بیشتر از هر زمان دیگر، چهره عقلانی داشته باشد، زیرا در عصر ارتباطات، مبادله اطلاعات و نظر گاه های مختلف به آسانی صورت می پذیرد و حاصل آن می توان بروز سوال ها و تردید های فراوان در حجیت و اعتبار این باشد. در چنین شط عظیمی از سوالات و تردید ها، دین ورزی و تربیت دینی هنگامی دوام می آورد که موجودیت موجه و مدلل داشته باشد. این عنصر در همه اجزای تربیت دینی، اعم از اعتقادات، اخلاق، عبادات و احکام صادق است. (باقری، ۱۳۷۹: ۷۰-۶۶). لذا تربیت دینی اگر در کتاب های درسی به صورت مستدل و عقلانی صورت پذیرد باعث تحکیم اعتقادات و به طبع آن تقویت عملکرد دینی فراگیران خواهد شد. از آنجا که دانش آموزان مقطع متوسطه در شرایط سنی خاصی هستند که پذیرش هر پدیده ای را به صورت تکرار عادت خیلی قبول ندارند، بلکه به اقتضای تغییرات رشد ذهنی خود به دنبال فلسفه و دلیل احکام و معارف اسلامی هستند، بیان معارف اسلامی به صورت مستدل در کتب درسی مختلف می تواند زمینه ساز رشد اعتقادی و عملی آن ها نسبت به این معارف گردد. اسلام نیز دینی طرفدار عقل است و به نحو شدیدی هم روی این استعداد تکیه کرده است و نه فقط با آن مبارزه نکرده است، بلکه از او کمک و تأیید خواسته است. اسلام همیشه تأیید خود را از عقل می خواهد (مطهری به نقل از صفائی مقدم و همکاران، ۱۳۸۵: ۸). لذا تأکید بر روش عقلانی و مستدل در همه دروس به رشد دینی کمک می کند. اگر رشد دینی صرفاً ماموریت درس دینی

محسوب شود ، کارایی لازم را نخواهد داشت . زیرا ماهیت دین طوری است که در همه جا حضور دارد و ارتباط آن با همه عرصه های فکری باید مکشوف گردد (ملکی ، ۱۳۸۷: ۶۶). بدین منظوری پژوهش به دنبال طراحی الگوی مطلوب برنامه تربیت اسلامی در مقطع متوسطه به شیوه تلفیقی چند رشته ای می باشد.

روش تحقیق

روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده بطوری که با بررسی مقالات ، کتب و اسناد مربوطه عناصر برنامه درسی تربیت اسلامی استخراج و به شیوه پژوهش نظریه ای به تدوین الگوی موردنظر پرداخته شده است . اعتبار این الگو نیز با توجه به این که ، شیوه تلفیقی چند رشته ای در موضوعات مختلف و در کشورهای مختلف آزموده شده و مورد تأیید متخصصان تربیتی است ، می تواند در زمینه برنامه تربیت دینی هم که اکثر متخصصان داخلی نیز به آن تأکید دارند ، مورد تأیید باشد.

یافته ها

در این قسمت یافته های پژوهش در خصوص عناصر مربوط به برنامه درسی تربیت اسلامی از قبیل اهداف، محتوا، روش و ارزشیابی مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

اهداف

هدف همه روش های تربیتی در جهان این است که شهروند مطلوب تربیت کنند اما اسلام با افق و دید وسیع تر، به هدف تربیت می نگرد. این شریعت، تربیت " انسان شایسته " را هدف قرار می دهد (ملکی، ۱۳۸۷: ۱۴۵). برای تحقق این امراهداف تربیت دینی شامل بصیرت دینی ، دین باوری ، التزام درونی ، حساسیت معقول نسبت به حفظ و تداوم اندیشه دینی در جامعه، آمادگی برای استدلال و دفاع از حقانیت باورهای دینی خود ، آگاهی از عقاید دینی پیروان سایر ادیان و آمادگی برای رویارویی ارزیابانه و نقادانه با آنها می باشد و برنامه درسی دینی در نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران همان "فرا برنامه درسی" است که کلیه مواد درسی دیگر باید به تحقق هدف های آن یاری رسانند و به تقویت و تثبیت آن به عنوان کارکرد ثانویه همت گمارند. بدین ترتیب با استفاده از روش تلفیق چند رشته ای ، از ظرفیت طبیعی و معطل مانده در سایر درس ها استفاده هوشمندانه به عمل می آید همچنین در سایه ارتباط این مباحث با مباحث سایر دروس ، یادگیری معنادار جلوه خواهد داد. (مهرمحمدی و صمدی، ۱۳۷۸۴: ۲۳-۲۱). لذا این الگو برای تحقق اهداف غایی فوق الذکر جهت مشارکت دادن تمامی دبیران در آموزش تربیت دینی و با هدف این که تمامی دروس بعنوان تسهیل گر رسیدن دانش آموزان به هدف نهایی تربیت دینی یعنی قرب الهی و حیات طیبه هستند، طراحی می گردد.

محتوا

محتوا وسیله ای برای تحقق اهداف است . اگر اهداف دینی هستند ، وسیله نیز باید دینی باشد. همدلی واقعی صرفاً " بر محور باورهای ارزشی و دینی به دست می آید. آنچه در تربیت اجتماعی نظام های غربی دنبال می شود ، هم نوایی اجتماعی بر محور نیازهای مشترک و قوانین است. (ملکی، ۱۳۸۷: ۷۰). در تربیت دینی به شیوه تلفیقی چند رشته ای محتوا در کلیه دروس و متناسب با موضوع آن درس انتخاب و ارائه می شود . لذا در تدوین آن باید نهایت دقت را اعمال نمود تا محتوا های مختلف در دروس مختلف در نهایت به هدف مشترک که همان تقویت باورهای دینی و عمل به آنهاست ، منجر گردد. برای این کار باید ابتدا

اهداف تعیین و متناسب با اهداف، محتوای لازم در دروس مختلف ارائه گردد. همچنین در تربیت دینی نقش معلم بسیار حائز اهمیت است، بطوری که معلم نیز بعنوان یکی از محتواهای مورد نظر در این امر دخیل است. در این برنامه رفتار معلم بیش از گفتار اثر دارد. دبیر دینی زمانی می تواند منقلب کند و اهداف تربیت دینی را محقق سازد که دین در وجود او دیده شود این منش در مقابل روش است. (ملکی، ۱۳۸۷: ۷۰). پس محتوا علاوه بر مطابق با موضوع درسی بلکه هماهنگ با اهداف غایی تربیت اسلامی نیز خواهد بود. همچنین محتوا علاوه بر مطالب ارائه شده در دروس مختلف با توجه به نوع موضوع درسی، خود رفتار و عملکرد معلم نیز می تواند باشد.

روش

روش های مختلفی در تربیت دینی جهت آموزش می تواند مورد استفاده قرار گیرد که شامل: آموزش مبتنی بر پرسش (مهرمحمدی، ۱۳۷۴: ۶۳-۷۶)، مبتنی بر شناخت بد فهمی ها (مهرمحمدی و صمدی، ۱۳۸۲: ۱۸) آموزش در بستری فعال و مشارکت جویانه (کوهن، ۱۹۹۴)، آموزش مبتنی بر غلبه رویکرد عقلی، اقلناعی و نقاد بر رویکرد احساسی و عاطفی (دانی) باشد (باقری، ۱۳۷۹: ۲۴-۲۰). اما در الگوی مورد نظر نگارنده از اصول مبتنی بر تلفیق چند رشته ای استفاده شده است که تاکید بر عقلانیت و استدلال علمی دارد. مبحث تلفیق یا درهم تنیدگی به عنوان یکی از مهم ترین مباحث در حوزه برنامه ریزی درسی در زمان حاضر شناخته شده است. جهت این کار مفاهیم دینی در دروس مختلف و توسط دبیران مختلف ارائه خواهد شد. یعنی در هر کتاب درسی مفاهیم دینی مرتبط با آن موضوع درسی در لابه لای مفاهیم علمی آن درس ارائه و بدلیل ارائه به صورت مستدل و منطقی مورد پذیرش اکثریت فراگیران خواهد شد. لذا این شیوه یکی از شیوه های کارآمد و اصولی در تقویت باورهای دینی در دانش آموزان می باشد و آموزش معارف اسلامی تنها وظیفه دبیر معارف نخواهد بود بلکه تمامی معلمان در این کار خطیر سهم بسزایی خواهند داشت. البته در این تلفیق باید به قواعد تلفیق در معارف دینی از قبیل توازن مفهومی، انتخاب محتوا بر اساس اهداف تربیت دینی، تلفیق بر محور اهداف مشترک و محوریت قرآن کریم توجه لازم شود (ملکی، ۱۳۸۷: ۷۳-۷۰). در ضمن هرچند روش در تربیت اسلامی مهم است ولی نتیجه مهم تر از روش است لذا باید در ارائه مطالب به گونه ای منطقی، مستدل و هماهنگ با اهداف اصلی تربیت اسلامی عمل شود تا نتیجه مطلوب محقق گردد.

جدول ۱: ارائه برنامه درسی تربیت اسلامی در دروس مختلف

ریاضی	برنامه درسی تربیت اسلامی قابل ارائه در دروس
علوم	
ادبیات	
مطالعات اجتماعی	

ارزشیابی

در آموزش دینی، نتیجه مهم تر از فرآیند است. در مورد درس دینی باید مراقب باشیم که به آفت افراط در توجه به روش گرفتار نشویم زیرا به هر حال در تربیت دینی و اسلامی به نتیجه درست نیاز داریم. یعنی فرایند یاددهی و یادگیری ما، باید به یک نتیجه درست بیانجامد نه نتیجه غلط. تربیت دینی با آموزش سایر دروس مثل زیست شناسی، ریاضی و فیزیک تفاوت دارد (ملکی، ۱۳۸۷: ۱۱۴). لذا در ارزشیابی محتوای برنامه تربیت دینی نتیجه مهم تر از فرآیند است. یعنی این که آیا فراگیر به دستورات دینی پای بند است و به آن ها عمل می کند. برای این کار ارزشیابی توسط تمامی معلمان دروس مختلف، صورت خواهد گرفت یعنی از ۲۰ نمره ارزشیابی هر درس ۳ نمره یا ۱۵ درصد مربوط به ارزشیابی تربیت دینی خواهد بود. به این روش که بخشی از این ارزشیابی می تواند به ارزشیابی مفاهیم و برخی نیز به مشاهده رفتار و عملکرد فرد در طول سال تحصیلی اختصاص یابد.

نتیجه گیری

با توجه به اینکه تربیت دینی یکی از اهداف اصلی آموزش و پرورش در نظام اسلامی کشور مان است و تمامی تلاش های آموزشی و پرورشی در نهایت برای رسیدن انسان به قرب الهی و حیات طیبه صورت می گیرد. لذا تدوین برنامه متناسب تربیت اسلامی برای تحقق این امر در شرایط کنونی جامعه و جهان که توجه نوجوانان و جوانان به انواع مظاهر دنیا و در نتیجه انحراف افکار آن ها از مسیر اصلی و صحیح دین شده است، ضروری به نظر می رسد، تا در تدوین برنامه تربیت اسلامی به منظور رسیدن به اهداف تربیت اسلامی از الگوی تلفیقی چند رشته ای که در آن مفاهیم دینی به صورت مستدل و عقلانی ارائه می شود، استفاده گردد. در الگوی تلفیق چند رشته ای معارف و مفاهیم اسلامی در کلیه دروس به صورت مستدل، مرتبط با موضوعات دروس و مطابق با اهداف غایی تربیت اسلامی ارائه می شود. همچنین به جهت اهمیت موضوع، در ارزشیابی دروس، بخش تربیت اسلامی سهم حدود ۱۵ درصدی خواهد داشت. بطوریکه از ۲۰ نمره ارزشیابی مربوط به هر درس، ۳ نمره جهت ارزشیابی از محتوای مرتبط با آن درس در زمینه تربیت اسلامی خواهد بود. البته در ارزشیابی به مفاهیم دینی و عملکرد فراگیر (هر دو) توجه خواهد شد.

منابع

- اکرمی، سید کاظم. (۱۳۸۲). تحقیقی چند وجهی در باب کتاب های دینی بینش اسلامی، متوسطه، مجموعه مقالات همایش آسیب شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش، ج ۲، تهران: انتشارات محراب قلم.
- باقری، خسرو. (۱۳۷۹). تربیت دینی در برابر چالش قرن بیست و یکم. مجموعه مقالات تربیت اسلامی. جلد سوم قم: مرکز مطالعات تربیت اسلامی.
- تقوی نسب، سید نجمه؛ میرشاه جعفری، سید ابراهیم و نجفی محمد. (۱۳۸۸). ضرورت نوآوری در روش های تربیت دینی از منظر مبانی علمی، دینی و فلسفی. دوفصلنامه علمی-پژوهشی تربیت اسلامی. سال چهارم. شماره نهم. صص-۴۵-۲۵.
- صادق زاده قمصری، علی. (۱۳۸۰). "راهنمای برنامه درسی تعلیمات دینی دوره دبیرستان و پیش دانشگاهی در بوته نقد". تربیت اسلامی، مجموعه مقالات. کتاب ششم مرکز مطالعات اسلامی.

صفائی مقدم ، مسعود؛ رشیدی علیرضا و پاک سرشت محمد جعفر. (۱۳۸۵). بررسی اصل عقلانیت در منابع اسلامی و استلزامات تربیتی آن. فصلنامه علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز. دوره سوم ، سال سیزدهم، شماره ۴

قاسم پور ، دهاقانی و بختیار نصر آبادی، حسنعلی . (۱۳۸۸). جایگاه اندیشه و اندیشیدن در نظام تربیتی اسلام . دوفصلنامه علمی - پژوهشی تربیت اسلامی . سال چهارم . شماره نهم . صص-۱۴۰-۱۲۵.

کریمی ، عبدالعظیم . (۱۳۷۹). تربیت هادی در برابر تربیت عایق. کتاب تربیت اسلامی، مجموعه مقالات همایش تربیت در سیره و کلام امام علی(ع). انتشارات مرکز مطالعات اسلامی.

ملکی ، حسن . (۱۳۸۷). دین و برنامه درسی . تهران: انتشارات مدرسه . چاپ دوم .

منطقی، مرتضی (۱۳۸۸). تحلیل محتوای کتاب های دینی سوم راهنمایی و دبیرستان از منظر پاسخ به نیازهای عاطفی روانی و اجتماعی دانش آموزان، فصلنامه نوآوری های آموزشی، سال هشتم، شماره ۲۹.

مهرمحمدی ، محمود. (۱۳۷۴). بررسی ابعاد نظری و عملی تعلیم و تربیت سوال محور . نشریه علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه تهران .

مهرمحمدی، محمود. (۱۳۸۱). برنامه درسی پنهان، برنامه پوچ و برنامه پوچ پنهان . کتاب برنامه درسی نظر گاهها ، رویکردها و چشم اندازها . انتشارات به نشر.

مهرمحمدی، محمود و صمدی ، پروین. (۱۳۸۲). بازنگری در الگوی آموزش دینی جوانان و نوجوانان در دوره تحصیلی متوسطه . فصلنامه نوآوری های آموزشی . شماره ۳، سال دوم .

نوروزی، رضا علی؛ صیادی شهرکی ، سمیه و مرادی، محمد رضا . (۱۳۹۲). میزان پاسخ گویی محتوای برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه به نیازهای اجتماعی و عاطفی دانش آموزان. فصلنامه پژوهش در برنامه ریزی درسی . سال دهم، دوره دوم، شماره پیاپی ۳۷.

Cohen, E.G. (1994). *Designing Groupwork* 2nd Edition, Teachers College Press, Columbia University, N.Y.

Favorable pattern design in Islamic education curriculum at secondary school

Gholam hossein mikaeiloo
PhD student of Tabriz University
gh.m1353@yahoo.com

Abstract

The purpose of this research is to develop an optimal model of Islamic education at the secondary school curriculum to teach all aspects of Islamic education in various courses and by the teachers in order to learn the concepts and skills related to Islamic education, transferability and credibility of the arguments made deep heart and life in the future learners play an important role. Research method was Descriptive and analytic and finally after analyzing data in order to extract the desired pattern it was in the form of a research theory. Results of the study suggest that the ideal model of Islamic education, is providing a multi-threaded compilation. That's mean presenting Islamic education lessons in all courses in the form of well-founded or related to topics. In addition to its importance in the evaluation of courses, about 15 percent is allotted to Islamic education. So that the 20 score evaluation of each lesson, 3 points for evaluation of related content in the field of Islamic education will be taught.

Keywords: curriculum, Islamic education, secondary school